

Ortaçağ'da İran'da Farsça Tarih Yazım Geleneği

Esra Doğan Turay*
ORCID: 1017-8222-0181-03

Öz

İran'da İslami dönem ardından kurulan devletlerin desteği ile gelişen Farsça yazım geleneği, Türk-İslam tarih ve coğrafyasına dair oldukça mühim eserler vücuda getirmiş, Farsça her geçen gün daha da gelişerek geniş coğrafyalarda kullanılan bir yazı dili haline almıştır. Sâsâniler dönemindeki kültürel birikim ve tarih bilinciyle şekillenen Farsça yazım geleneği, İslam'la birlikte yeni bir boyut ve değer kazanmış, Ortaçağ tarih yazımında vazgeçilmez bir birikim oluşturmuştur. Ortaçağ tarihçileri arasında eserlerini Arapça olarak kaleme alan İranlılara değinen bu makale, daha ziyade Selçuklulardan evvel başlayan Farsça tarih yazım geleneği ve müverrihlere yer vermektedir. Selçuklu döneminde oluşan eşsiz birikime değinen bu çalışma, çağın tarih yazımında zirve dönem olarak kabul edilen Moğol-İlhanlı dönemi müverrihleri ve ardından da Timurlu tarihçi ve eserlerini ele alır. Asıl itibarıyla ise bu kaynakların çokça bilinmeyen yönlerine işaret eder. Öte yandan son dönemlerde kaynaklara dair tespit edilen bilgilere ve eserlerin yenilenen baskılarına atıf yapar. Ortaçağ tarih yazımında müstesna bir yere sahip olan bu yekûn, birçok kültür ve medeniyete şahitliğiyle şüphesiz sayısız çalışmayı hak eder. Bu manada makale geleneğe dair muhtasar bir değerlendirme olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, İran, Farsça, Tarih yazıcılığı, Selçuklular, Moğollar, Timurlular

Gönderme Tarihi: 01/12/2021

Kabul Tarihi: 29/12/2021

---

*Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimleri Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Mardin-Türkiye, esra_dogan@hotmail.com

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Turay, Esra Doğan. "Ortaçağ'da İran'da Farsça Tarih Yazım Geleneği." *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8-4, 2021, ss.1773-1801.

Historiography Tradition In Persian Language In Iran During The Middle Ages

Esra Doğan Turay*
ORCID: 1017-8222-0181-03

Abstract

The historiography tradition in Persian that gained momentum by the support of the states established succeeding the Islamic rule in the region, has yielded a wide range of prominent treatises, thus enabling the Persian language to gradually improve and attain the nature of literary language across broad territories. Shaped with the cultural background and historical awareness during the Sassanian era, the tradition of historiography in Persian has converged a novel format and value, and constituted indispensable literature for the tradition of historiography in the Middle Age. Also referring to the Persian historians in the Middle Age who recorded works in Arabic, this study mainly focuses on the Persian historiography tradition that started before Seljukians and the related historians. It also highlights the unprecedented historiography literature penned during the Seljukians period, and it also remarks historians of the Mongolian/Ilkhanid period, which is supposed to be the climax of historiography literature, and the other historians of Timurids and their works. Hence, it aims to decipher unknown specifications of the works in question. Likewise, this article covers data related to current resources and renewed publications of the literature. It is fair to say that this tradition, occupying a peculiar status within the Middle Age's historiography, necessitates further researches as it witnessed many cultures and civilizations. And this article is a contemporary and comprehensive bibliographical analysis of this tradition.

Keywords: Historiography, Middle Age, Iran, Persian, Seljukians, Mongolians, Timurids

Received Date: 01/12/ 2021

Accepted Date: 29/12/2021

---

*Assoc. Prof., Mardin Artuklu University, Faculty of Islamic Sciences, Islamic History and Arts, Mardin-Turkey, esra_dogan@hotmail.com

You can refer to this article as follows:

Turay, Esra Doğan. "Ortaçağ'da İran'da Farsça Tarih Yazım Geleneği." *Academic Journal of History and Idea*, C. 8, S. 4., 2021, pp.1773-1801.

Традиция персидской историографии в Иране в средние века

Эсра Доган Турай*

ORCID: 1017-8222-0181-03

Резюме

Традиция персидской письменности, начавшая развиваться при поддержке государств, возникших в послеисламский период в Иране, создала очень важные работы по турецко-исламской истории и географии, а персидский язык, развиваясь с каждым днем все больше и больше, стал письменным языком, используемым в широких географических регионах. Сформированная в Сасанидский период культурным накоплением и историческим сознанием традиция персидского письма приобрела новое измерение и ценность с Исламом и создала необходимое скопление в средневековой историографии. Эта статья в основном включает персидскую историографическую традицию, начавшуюся до сельджуков и ссылается на средневековых историков персов, писавших свои работы на арабском языке. Ссылаясь на уникальное скопление, сформировавшееся в сельджукский период, данное исследование касается историков монголо-ильханидского периода, принятого за пиковый период в историографии эпохи, а затем тимуридских историков и их трудов. Здесь указываются аспекты этих источников, которые не являются широко известными, а с другой стороны, дается ссылка на информацию об источниках и обновленные издания произведений. Это занимает исключительное место в средневековой историографии и, несомненно, заслуживает многочисленных исследований, свидетельствующих о многих культурах и цивилизациях. Статья представляет собой краткую оценку традиции.

Ключевые слова: Средневековье, Иран, персидский язык, историография, сельджуки, монголы, тимуриды

Получено: 01/12/2021

Принято: 29/12/2021

---

* доц. Доктор, Университет Мардина Артуклу, факультет исламских наук, исламской истории и искусства, Мардин, Турция, esra_dogan@hotmail.com

Ссылка на статью:

Turay, Esra Doğan. "Ortaçağ'da İran'da Farsça Tarih Yazım Geleneği." *академическая история и мысль*, 8-4, 2021, сс.1773-1801.

Giriş

İslam'ın İran'da kökleşmesi ardından bu bölgede yerel devletler ortaya çıkmış, bu dönemde kaleme alınan ilmi eserlerin bazıları, özellikle de İslam tarihi kaynakları Farsçayla yazılmaya başlanmıştır. İlk dönemlerde daha ziyade evvelde yazılan Arapça kaynakların muhtasar tercüme ve taklitleri ortaya konmuş, bunlar ise birçok defa tashih ve tenkit edilmiştir. Kısa sürede Müslümanların kullandığı yaygın bir dil haline gelen bu Farsça, Kur'an, tasavvuf, felsefe gibi dini ilimler literatüründe önemli bir yer edinmiştir. Fakat Ortaçağda İran coğrafyasında İslam tarihi ve edebiyat yazıcılığı asıl itibarıyla X. yüzyıldan sonra başlamıştır. Bu başarıdaki en önemli etken şüphesiz İslam öncesi İran'ındaki güçlü tarih bilinci ve Sâsâni kültüründeki yazılı gelenektir. Bu eserlerin asıl değeri zamanlarının tarih ve coğrafyasını aydınlatacak, kültür ve medeniyetine ışık tutacak bilgiler içermesidir. Ortaçağın sonuna kadar devam eden Farsça tarih yazım geleneği, aynı zamanda Türk-İslam tarihi açısından da hayati önem taşır.

Farsça olarak yazılan tarih kitaplarına ait bir kaynak değerlendirmesi yaptığımızda konuyla alakalı olarak tarih sıralı, mevzulu ve bibliyografik birçok çalışmanın bulunduğunu görürüz.¹ Bunlar arasında Berthold Spuler, An. K. S.Lempton, Hermann Ethe gibi müsteşriklerin çalışmaları oldukça önemlidir.² Fakat şüphesiz Azizullah Bayat, Abbas İkbâl Aştıyani ve Rasul Caferiyan gibi İranlı tarihçilerin müstakil çalışmaları bu tanıtımların başını çeker.³ Konuyla alakalı olarak Farsça hazırlanmış iki ansiklopedi maddesi bulunur.⁴ Bunun

¹ Meryem Mir Ahmedi, *Kapşinasıy-i Mevzuıy-i İran*, İntişârât-i Mehrdad Tahran 1380, s.217.

² Berthold Spuler, *Tarih-i İran der Gurun-i Nohsotin-i İslami*, (ter.Meryem Mir Ahmedi), İlmi ve Ferhengi Tahran 1377, C. 2, s.9. ; An. K. S. Lempton, *Seyr-i der Tarih-i İran Ba'dez İslam*, (ter. Yakup Arjend), Emir Kebir Tahran 1381, s.23. ; Hermann Ethe, *Tarih-i Edebiyat-i Fars*, (tash. Rızazade Şafak), Bunyad-i Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran 1351.

³ Azizullah Bayat, *Şinasayı-i Menabi ve Meahiz-i Tarih-i İran ez Ağaz ta Silsiley-i Safeviye*, Emir Kebir Tahran 1383. ; Abbas İkbâl Aştıyani ve Bakır Akılı, *Tarih-i İran Pes ez İslam, Dovrey-i Pehlevi*, Neşr-i Nâmek, Tahran 1380.; Rasul Caferiyan, *Menabi-i Tarih-i İslami*, İntişârât-i Ensariyan, Kum, 1382; Namıq Musalı, "Bir Kaçar Şehzadesinin Tarihçilik Deneyimi: "İmamkulu Mirza'nın Şah İsmail Üzerine Bilinmeyen Bir Eserinin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* C.7, S.1, Mart 2020, s.52.

yanında Şemsettin Günaltay, Ramazan Şeşen gibi Türk tarihçi ve araştırmacıların konu ile ilgili müstakil eser, makale ve ansiklopedik madde çalışmaları vardır.⁵ Bu kaynakların tamamının ortak özelliği her birinin diğerinin mütemmimi olarak faydalı birer çalışma olmalarıdır. Biz bu makalede İranlı yazarların Arapça olarak telif ettiği eserleri esas almayacağız. Fakat önemine binaen kavramsal çerçeveye uygun olarak İran asıllı olan ve eserlerini Arapça yazan tarihçilere değineceğiz. Aslı Arapça olup da müellife çok yakın dönemlerde Farsçaya tercüme edilen bazı zeyilleri zikredeceğiz. Ayrıca bu çalışmada göz önünde bulundurduğumuz ve tanıtımını yaptığımız tüm eserler günümüze ulaşan matbu eserler olacaktır.

Bütün tarihçiler gibi İran tarihçileri de coğrafyalarında yaşanan gelişmeleri kaydederek gelecek nesillere aktarma gayretinde olmuşlardır. Bu bilinçle hareket eden ilk ve en önemli isim şüphesiz *Ayinnâme*, *Kelile ve Dinme*, *Mezdeknâme*, *Tac der Siret-i Enuşirvan*, *el Edebu's Sağir*, *el Edebu'l Kebir* gibi eserleri olan bunları Pehlevice'den Arapça'ya çeviren Şiraz-Firuzâbâdlı İbni Mukaffa (ö.433/1042) dir.⁶ Bu öneminin aksine İbni Mukaffa üzerinde fazlaca çalışma yapılmamıştır. İranlı ilk tarihçi olarak görülen isim Taberistan-Amullü Ebu Cafer Muhammed bin Cerir Taberi (ö.225/840)dir. Saffariler dönemi tarihçisi Taberi *Tarih-i Taberi* adlı Arapça eseriyle İslam dünyasının yetiştirdiği en meşhur tarihçilerden sayılmıştır.⁷ Biz bu makalede öncelikle X. asırdan itibaren İranlı tarihçiler tarafından yazılan ve her biri alanında kayda değer eserlerden bahsedeceğiz. Ardından Farsça tarih yazım geleneğine ait eserleri erken dönem, Selçuklular dönemi, Moğol-İlhanlı dönemi ve Timurlular dönemi olmak üzere dört başlıkta değerlendireceğiz. Ortaçağ'ın araştırmamızla ilgili konusu hacimli olup esasen araştırmamız farklı dönemlerin birbirini de nasıl etkilediğini ana hatları ile tespit edecek ve bu konuda ileride yapılacak araştırmalara fikir verecektir.

⁴ Danişnâme-i Cihan-i İslam, 1380, "Tarihniğari", 95-185; Dairet'ül Mearif-i Bozorg-i İslami ve Sadık Seccadi, C. XIV, "Tarihniğari", s.302-322.

⁵ Şemsettin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler, İslam'da Tarih ve Müverrihler*, (haz. Yüksel Kanar), Endülüs Yayınları, İstanbul-1991. ; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, Başlangıçtan XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar*, İsar Vakfı, İstanbul-1998. ; Mustafa Demir, "İslam Ortaçağ'ında İran bölgesindeki tarih yazıcılığı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34(2007), s.65. ; Osman Gazi Özgüdenli "Tarih", S.66-77, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.40, TDV Yayınları Ankara 2011,s.66-77.

⁶ Muhammed Gafani, *Şerh-i Hal ve Asar-i İbn Mukaffa, Nohostin Danişmend-i İran-i ki Kitabhay-i Hoday-i Nâmek ve Kelile ve Dimne ra ez Zeban-i Pehlevi be Arabi Tercüme Kerd*, (Telif: Abbas Ali Uteymi), İntişârât-i Ferhi, Tahran 2535.

⁷ R. Şeşen, *a.g.e.*, s.52.

Erken Ortaçağ'da İran dışında yaşamış ve eserlerini Arapça olarak kaleme almış tarihçilerin en önemlisi şüphesiz *Ahd-i Erdeşir* adlı eseri Arapçaya tercüme eden Belazurî (ö. 279/ 892) dir. Tarihçi bu eserine *Fütûh-ül-Büldân* adını vermiştir. İran asıllı tarihçi ömrünü Bağdat'ta geçirmiştir. *Fütûh-ül-Büldân* dışında kültür tarihi kaynakları arasında görülebilecek olan *Kitab'ul Eğani* adlı eseri de burada zikredilmelidir. Öte yandan *Tarih-i Sini Muluk ve'l Arz ve'l Enbiya* adlı eser de bu döneme ait oldukça önemli bir kaynaktır. Müellifi Hüseyin bin Hasan İsfahanî (ö. 359/970)dir. Gazneliler dönemine baktığımızda bu dönemin şair ve ediplerinden sayılan ve Nişabur'da yaşayan Abdulmelik bin Muhammed el Sealebi'nin (ö. 429/1037) *Yetimetu'd Dehr fi Mehasini Ehl'il Asr* adlı eserinin önemli olduğunu görürüz. *Hilyet'ul Evliya ve Tabakat'ul Esfiya* adlı eserin sahibi Ahmet bin Abdullah Ebu Nuyam el-İsfahanî (ö.430/1038) dışında Ortaçağ'da İslam dünyasının yetiştirdiği en büyük âlimlerin başında gelen Hârezm-Gatt doğumlu Ebu Reyhan el Birunî (ö.362/973) de kayda değer bir isimdir. Onun *Asar'ul Bakiye* adlı eseri Hârezmşahlar dönemi kültür ve medeniyetine işaret eden en önemli kaynaklar arasında sayılır. Eseri, göçebe Türklerin ilerleyişine ve yerleştikleri coğrafyaya değinen nadir kaynaklardan biridir.

Ortaçağ'da İslam dünyasında Gazneliler dönemi müstesna bir dönem olmuş, başkent Gazne, Bağdat'm dışında ilmin inkişaf ettiği kültür başkentleri arasında sayılmıştır. Bu şehir Sultan Mahmut'un çabaları ile ilim ve edebiyatın yeni merkezi haline gelmiştir. Bu şehir aynı zamanda birçok tarih kitabının tahrir edildiği bir yer olmuştur. Selçuklular dönemi Gazne'nin yerini İsfahan, Nişabur ve Merv gibi şehirler almış, ilmi çalışmalarda bu üç şehir merkeziyet kazanmış, Selçuklu devlet adamlarının büyük çabalarıyla Farsça tarih ve edebiyat yazım geleneği bu şehirlerde ön plana çıkmıştır. Selçuklu Sultanları Farsça tarih yazıcılığın en büyük destekçileri olmuşlardır. Selçukluların zayıflaması ile beraber Farsça tarih yazıcılığı da zayıflamış, Atabegler, Gurlular ve Hârezmşahlar dönemi bu alanda sönük geçmiştir.

Moğollardan sonra İlhanlılar dönemine gelindiğinde İslamiyet'in kabulüyle beraber İran coğrafyasında payidar bir devlet kurulmuş, tarih ilmindeki asıl gelişme de Farsçanın yaygınlığı sebebiyle bu zamanda yaşanmıştır. Bu dönemde Farsça yazılan İslam tarihi eserlerinin muhtevası değişmiş, Müslümanlar dışındaki farklı ulusların tarihi de bu eserlerin konuları arasına girmiştir.⁸ Farsça tarih yazımı devletin desteği ile ilerleme kat etmiş, yerel tarih yazıcılığı yerini umumi tarih yazıcılığına bırakmıştır. Arapça edebî dil olma özelliğini

---

⁸ A. Bayat, *a.g.e.*,s.88.

yitirmiş, İran mektepleri önem kazanmıştır. Farsça tarih yazımı, İlhanlı Devleti'nin yıkılışının ardından da ilerleyişine devam etmiş, Timurlular devrinde ise yeni bir ihya hareketi doğmuştur.⁹ Timurlular sonrası İran coğrafyasında hüküm süren hanedanlardan Karakoyunlu ve Akkoyunlular devrinde pek az eser, bunun dışında Safeviler dönemine kadar pek de kayda değer eser telif edilmemiştir.

1. Erken Dönem İran'da Farsça Tarih Yazım Geleneği

İran tarihçiliğinde adından söz ettiren ilk müverrih şüphesiz Belamî'dir. Fakat Ebu Bekir Muhammed bin Caferi Nerşâhî'nin eserinin tarihi sıra gözetildiğinde Belamî'nin eserinden daha önce yazıldığı görülür. Nerşâhî 286/901 yılında dünyaya gelmiş ve 347/958 yılında vefat etmiştir. O, *Târîh-i Buhârâ* adlı eserini Nuh bin Nasr Sâmânî için kaleme almış ve 332/943 yılında kendisine sunmuştur.¹⁰ Eser Sâmânîlerin başkenti Buhara'nın değeri, şehrin fethi, Müslümanların buraya yerleşmesi, İslam öncesi Orta Asya'nın genel durumu gibi konulara yer veren oldukça değerli bir çalışmadır.¹¹ Eser, Arapça olarak yazılmış olsa da yazımından iki yüzyıl sonra, insanların artık Arapça eserleri okumaya meyil ve rağbetlerinin azaldığı bir dönemde tercüme edilmiştir. Bu eseri 522/1182 yılında, Ahmet b. Muhammed el-Gubavî Farsçaya çevirmiştir. Kendisi birkaç kısa yeni bilgi dışında esere hiçbir şey eklememiştir.¹²

Büveyhî devletinin güçlü olduğu dönemlerde yaşamış olan ünlü tarihçi Muhammed b. Abdülcebbâr Ebu Nasr el-Utbî, 349/961 yılında Rey'de doğmuştur. Kendisi kısa sürede Gazne hükümdarı Sebuktekin'in hizmetine girmiş, sultandan büyük ilgi görmüştür. Arapça yazmış olduğu eseri *Târîh-i Yemînî*, Ebû Şeref Cerbâzegâni tarafından 603/1207 yılında bir zeyil de eklenerek Farsçaya çevrilmiştir. Eser müelliften sonra önemine binaen iktibas edilmiş, Reşiduddin Fazlullah Hemedanî tarafından Samanîler ve Gazneliler bölümü yeniden

⁹ Felix Tauer, *Timurlular Devrinde Tarihçilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1965, s.51.

¹⁰ A. Bayat, *a.g.e.*, s.219.

¹¹ Burada bir parantez açıp Buhara şehrine ait tarihlere baktığımızda bu eserlerin çoğunun kayıp olduğunu görürüz. Buna rağmen Buhara şehrine hasr edilmiş 8 aded eser vardır. Bunlar Cafî, Saad bin Cenah, Ğoncari, Bersahi, Nesefî, Mollazade adları ile maruf tarihçilere ait "Buhara Tarihleri" dir. Ayrıntılı bilgi için bknz; Ebu Bekr Muhammed bin Caferi Nerşâhî, *Tarih-i Buhara*, (terc. Ebu'n-Nasr Ahmet bin Muhammed bin Nasr el Gubavi, Muhammed bin Zefr bin Omer), (tash. Muderris Rezevi), İntişârât-i Tus Tahran, 1363, s.13. R.Şeşen, *a.g.e.*, s.66.

¹² C. Nerşâhî, *a.g.e.*, s.14.

çalışılmıştır. Bu eser Gerdîzî tarafından *Zeynü'l Ahbâr* adlı kaynakta sadeleştirilmiş, dili arındırılmıştır.¹³

Meşhur İranlı tarihçi Muhammed b. Hüseyin Ebû'l Fazl Beyhakî (ö. 470/1077) ise Beyhak şehrinin Harisâbâd kasabasında 385/995 yılında dünyaya gelmiştir. Gazneliler döneminde azılan *Târîh- i Beyhakî* adlı eseri, zaman zaman *Tarih-i Mesudi*, *Câmi'ut Tevârih-i Ali Sebuktegin*, *Tarih-i Ali Mahmut*, *Tarih-i Ali Sebuktegin* gibi isimlerle de anılmıştır.¹⁴ Beyhakî, Gazne Sultanlarının hizmetinde çalışmış, Dîvân-ı Risâlet'e başkanlık etmiştir. Eseri yaratılıştan Ali Sebuktegin'in saltanat yıllarına (408/1018) kadardır. Eser, Karahanlılar devlet tarihinin en güzel örneklerinden birisidir. Bu dönemle ilgili kayda değer verir. Müellif çalkantılı siyasi hayatında birçok hadiseye şahit olmuş, bu esnada sayısız belge ve bilgiye ulaşmış, eserinde bunlardan istifade etmiştir. Yazarın görüşleri halka yakın bir hayat sürmesinden dolayı dönemin sosyal yapısına ışık tutar. Beyhakî, eserinde hadiselerin şerhinde bitaraf olmuştur.¹⁵ Olayları tafsilatı ile anlatmış, bu sayede bir benzeri olmayan bir kaynak vücuda getirmiştir.¹⁶

Farsça tarih yazım geleneğinin en eskilerinden biri de şüphesiz Abudlhay bin Dahhak bin Mahmud Ebu Said Gerdîzî'dir. *Zeynü'l-Ahbâr* adlı eseri önemli bir kaynaktır. Kendisi Gazne'ye yakın Gerdiz şehrinde doğmuştur. Hayatı ile ilgili çok az şey bildiğimiz tarihçi eserini Gazne Şahı Abdurreşid bin Mahmud'a (440-444/1053-1049) sunmuştur. Bu eserin Utbî'den alıntı olduğu görülür. Fakat Utbî'nin eserinin aksine Gerdîzî'nin bu eseri sade ve revan bir tarzda kaleme alınmıştır. Bu yüzden de bu görüş genel kabul görmemiştir. Müellif eserinde konu başlıklarını özenle seçmiştir.¹⁷ Bu özelliği şüphesiz onun Birunî'nin talebesi olmasından ileri gelmektedir. Genel bir İslâm tarihi niteliğindeki kitapta yerli hanedanlardan bahsedilmiş, bunların kültürlerinden, bayramlarından, asıl ve neseplerinden alıntılar yapılmıştır. Eser eski İran tarihine ışık tutar. 432/1041 yılına kadar yazılmış ayrıntılı bir

¹³ Kaçarlar döneminde 1272 yılında Tahran'da basılmıştır. Şeref Nasih bin Zafer Cerfadegani, *Tercüme-yi Tarih-i Yemini, be İnzimam-i Hatimeyi Yemini ya Havadis-i Eyyam, 603 H.*, (tash. Cafer Şuar), İntişârât-i İlmi ve Ferhengi, Tahran 1374, s.36.

¹⁴ Ebul Fazl Muhammed bin Katib Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî, Tarih-i Mesudi Maruf be Tarih-i Beyhakî*, (Tash. Said Nefisi), İntişârât-i Kitabhaney-i Senaî, Tahran 1319, s.1.

¹⁵ Zehra Hanleri, *Hasanek-i Vezir ez Tarih-i Beyhaki*, Emir Kebir, Tahran 1972.

¹⁶ M. Beyhaki, *a.g.e.*, s.1.

¹⁷ Ebu Said Abudlhay bin Zahhak bin Mahmud Gerdizi, *Zeyn'ul Ahbar*, (tash. Rahim Rızazade Melik), Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferheng, Tahran 1384, s.8.

Horasan tarihi sayılan bu eserde yazar Gaznelileri Saffarilere karşı savunmuştur.¹⁸ Bu eser aynı zamanda Türklerin yerleştiği coğrafyalarla ilgili önemli veriler içermektedir.

2.Selçuklular Dönemi İran'ında Farsça Tarih Yazım Geleneği

Selçuklu dönemine ait Farsça kaynaklara baktığımızda karşımıza ilk olarak yazarının kim olduğu bilinmeyen *Târîh-i Sîstân* adlı eser çıkmaktadır. Eserin birinci ve ikinci kısmında 445/1053-1054 yılına kadarki olaylar anlatılmakta, Gazneliler, Büveyhî ve Selçuklular dönemindeki Sistan şehri işlenmektedir. Dönemin dilin diline ait tüm unsurları taşıyan bu Farsça terim ve kelimelerle doludur. Eserde kullanılan iki ayrı yazı tipi, eserin sonradan Farsçaya çevrildiği ve farklı yazarlarının olabileceği şüphesini akla getirir.¹⁹

Selçuklu dönemine ait ilk ana kaynak ise *Siyasetnâme* adıyla Hacı Nizamü'l Mülk tarafından yazılmıştır. Hacı 410/1019 da Tus'un Radekan kasabasında dünyaya gelmiştir. Selçuklu ülkesi 445-485/1053-1092 yılları arasında otuz yıl boyunca Nizamü'l Mülk'ün desteklediği şehzadelerce yürütülmüştür. Kendisi İslam sonrası İran'ının en büyük vezirlerinden biri sayılmıştır. *Siyasetnâme* bu döneme kadar siyaset tarihiyle ilgili yazılan ilk eser olma özelliği taşır.²⁰ Ayrıca Türkmen boylarıyla ilgili eşsiz bilgiler ihtiva eder. Eser dönemin sosyal yapısına ışık tutar. Dili oldukça sade ve açıktır. O dönemde yazılan tarih kaynaklarında kullanılan eski Arapça kelime ve deyimler, Nizamü'l Mülk'ün eserinde bulunmaz. Beş bölümden oluşan bu eserin nesri ile *Tarih-i Belami* adlı eserin nesri büyük benzerlikler gösterir.

Selçuklu tarih yazıcılığının önemli kaynaklarından bir diğeri 520/1126 yılında kaleme alınmıştır. Yazarı bilinmeyen bu kaynağın adı *Mücmelü't Tevârih ve'l Kısas*'tır. Bu kitap yaratılıştan 1126 yılına kadarki olayları anlatır. Yazarının Hemedan-Esedâbâd'lı olduğu ve Selçuklu devlet sisteminde bilfiil yer aldığı görülür.²¹ Yazar Sultan Sencer'in çağdaşı olmalıdır.²² Eserde İran tarihi anlatılırken birçok efsane de aktarılır. Eserde Taberî, Belhî, Yakubî gibi tarihçilerin kitaplarından sıkça alıntı yapılır. Yazarın en çok alıntı yaptığı kişinin

¹⁸ Eser ilk defa İran tarihçisi Said Nefisî tarafından 1333 ş. yılında Tahran'da basılmıştır. Ali Revagi, "Nagd-i ber Tarih-i Gerdizî", *Mecelle-i Danişgah-i Edebiyat ve Ulum-i İnsan-i, Danişgah-i Tahran, Zemimeyi-Şomareyi-Yek, C.18, Tahran 1350, s.259.*

¹⁹(Yazar bilinmiyor), *Tarih-i Sistan, Telif der hudud-i 445-722 hicri*, (Tash. Muhammed Tagi Melik Şueray-i Bahar), İntişârât-i Muin, Tahran 1381, s.21-26.

²⁰ Hacı Nizamü'l Mülk Tusi, *Siyasetnâme*, (Be Kuşes-i Cafer Şuar), Emir Kebir, Tahran 1385, s.13.

²¹ A. Bayat, *a.g.e.*,s.206.

²² Mueyyidduddevle Muntehabiddin Bedîğ Atabek Cüveynî, *Kitab-i Atabet'ul Ketebe, Mecmuy-i Murasilat-i Divan-i Sultan Sencer*, (Tash. Muhammed Gazvini ve Abbaa İkbâl), Şirket-i Sehamî, Tahran,1329, s.23.

Hamza İsfahanî olduğu görülür. Dili sade ve akıcıdır.²³ Bu eser yirmi beş bapta yazılmıştır. İslam öncesi İran Şahları ve Müslüman halifeler muhtasar bir şekilde eserde sıralanır. Türklerin, Hintlilerin ve Rumların tarihinden bahsedilir. Kitabın yirmi birinci babı halifeler döneminin anlatıldığı en geniş bölümdür. Eserin geri kalanı dünya coğrafyası ile ilgilidir. Eserde o dönemde az rastlanan bazı harita ve çizimler yer alır.²⁴ *Mücmelü't Tevârih* dışında 429/1037 yılında Kaşan'da dünyaya gelen Şerefeddin Kaşanî tarafından kaleme alınan *Futur-ı Zamanü's Südür ve Sudur-ı Zamanü'l Futûr* adlı eser de Selçuklu siyasi tarihiyle ilgili yazılmış kaynaklardan birisidir.

Selçuklular dönemi kaleme alınan yerel tarihler ve şehir tarihleri de vardır. Bunlardan biri İbn-i Funduk Beyhakî olarak tanınan Ebü'l-Hasan Zahirüddin Ali b. Zeyd b. Muhammed Beyhakî (ö.565/1169) tarafından yazılan *Târih-i Beyhak* adlı eserdir. Bu eser Gazne emirlerinin yaşantılarına ve Beyhak şehrinin coğrafi ve sosyal yapısına dairdir. *Tahiri Saffari* ise aynı müellife ait ikinci kitaptır. Bu eserde Gazneli ve Selçuklu hanedanlarından bahsedilir. Eser yazarın kendi görüp işittiği ve resmi belgelere dayandırdığı rivayetlerle doludur. Beyhakî'nin diğer bir eseri de *Lübabü'l-Ensab ve'l-Elkab* adını taşır.²⁵

Bunun dışında Selçuklular devrinde yazılan Farsça tarihler arasında Zahîrüddîn-i Nişâbü'rî'nin (ö.582/1186) eseri olan *Selçuknâme* oldukça önemlidir. Tarihçi, Sultan Tuğrul ve Mesud'un muallimidir. *Selçuknâme* Selçukluların ilk dönemlerine ve Türkmen boylarına dair nadir bir eserdir. Selçukluların Gaznelilerle olan savaşları, devlet sistemi, idari yapısı gibi konuları içeren bu ana kaynak günümüze ulaşan en mühim eserler arasındadır. Ravendî, Reşiduddin gibi tarihçiler onun eserinden bolca istifade etmişlerdir. Üslubu çok sade, dili revan ve metni her türlü sanattan uzaktır.²⁶

Ravend'de 550/1155 yılında dünyaya gelen Muhammed bin Ali Râvendî'nin Farsça eseri *Râhatü's Südür ve Ayetü's Sürûr* burada anılmaya değer bir diğer kaynaktır. Bu eserin telifine 599/1203 yılında başlanmıştır.²⁷ Müellif IV. Kılıçaslan'ın hizmetinde bulunmuştur. Aslında sanatçı ve hattat kişiliği tarihçiliğinden öndedir. Bu sebeple eseri ağır, edebi değeri

²³ A. Bayat, *a.g.e.*, s.206.

²⁴ R. Caferiyan, *a.g.e.*, s.98.

²⁵ Ebü'l-Hasan Zahirüddin Ali b. Zeyd b. Muhammed Beyhakî, *Lübabü'l-ensâb ve'l-elkab ve'l-a'kab*, (tahk: Seyyid Mehdi Recai). İntişârât-i Ayetullah Meraşi, Kum 1990, 1:31.

²⁶ Hace İmadeddin Zahuriddin Nişaburî, *Selçuk Nâme, ba Zeyl-i Selçuk Nâme-yi Ebu Hamid Muhammed bin İbrahim 599 hicri*, Neşriyyat-i Kelale Haver, Tahran 1332, s.7.

²⁷ Muhammed bin Ali Süleyman Râvendî, *Kitab-ı Rahat 'us Sudur ve Ayet 'us Surur der Tarih-i Ali Selçuk*, (Tash. Muhammed İkbâl), Kitabfuruşiy-i Ali Ekber İlmî Tahran, 1387, s.4.

yüksek bir Farsça ile kaleme alınmıştır.²⁸ Eser 608/1194 yılına kadarki Büyük Selçuklu dönemini, ayrıca Anadolu ve Irak Selçukluları tarihini konu edinir. Eserde dönemin sosyal ve siyasi yapısıyla ilgili özellikle reaya ile ilgili bilgiler çok kıymetlidir. Râvendî kitabında maliyet memurlarının halka yaptığı zulümleri beyan eder. Kitabı Zahirreddin Nişaburi'nin *Selçuknâme*'sinden iktibas edilmiştir. Eser her ne kadar onun bir hulasası olarak görülse de daha çok tamamlayıcı kaynak olarak görülmelidir.²⁹

Selçuklular döneminin son yıllarına ait kaynaklarından biri de 584/1188 yılında Melik Dinar için yazılmış ve ona takdim edilmiş bir eserdir. Kirman Selçukluları konulu bu eser *İgd'ul Ulya li Movgufi'il Ağla* adını alır. Müellif Fazleddin Ahmet Kirmani'dir. O, 530/1135 yılında Kirman'da doğmuştur. Yazarın Kirman'da yaşadığı dönem Oğuzların buraya geliş zamanıyla denk düşer. Fakat daha çok Gurlular döneminde hayatını sürdürmüştür. Tabiptir. Yezd hastanelerinde başhekimlik yapmıştır. Toğan Şah bin Müeyyid'in hâkimiyeti döneminde, Horasan'da bulunduğu sırada buradaki emir vezir ve eşrafla iç içe yaşadığı için o dönem tarihi ile ilgili verdiği bilgiler birinci elden kaynak sayılır. Müellif kendi eserinde kendi ifadeleriyle bu beş kısımdan oluşan kitabın kıymetini ancak padişah vekili, hükümet vekili ve Melik Dinar'ın derk edeceğini, bunun dışında kimsenin eserini tam olarak anlayamayacağını ifade etmiştir. Gerçekten de eseri VI. yüzyılın sonlarında yani İran edebiyatının altın dönemini yaşadığı bir dönemde, edebi eserlerin en önemli örneklerinden biri sayılmıştır.³⁰ Yazarın bu önemli eserinden başka *Bedayi'ul Ezman fi Vakayi-i Kirman* adlı eseri de 606/1209 da telif edilmiştir. Bu eser iki ana ve bir sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Birinci bölümde Irak ve Horasan Selçukluları, ikinci bölümde ise Kirman Selçukluları anlatılır. Hatimede ise Melik Dinar zamanına yani 606/1209 kadarki Kirman Selçukluları tarihine yer verilir. Bu bilgiler bulunmaz özelliكتedir. Kirmani'nin diğer eseri ise *Muzafat ila Bedayi'ul Ezman* adını taşır. 612/1215 de yazılmış olan bu eser, Oğuz emirleri Şebankare ve İran Atabeyleri tarafından gerçekleştirilen Kirman işgalini konu alır.³¹

---

²⁸ A. Bayat, *a.g.e.*, s.174.

²⁹ S.Râvendî, *a.g.e.*, s.4.

³⁰ Meryem İranmeneş, *Şerh ve Tahli-i İgd'ul Ulya li Movgufi'il Ağla*, İntişârât-i İttılaat Tahran 1384, s.8.

³¹ Bu eser 1331 yılında İkbâl Aştıyani tarafından Tahran'da basılmıştır. A. Bayat, *a.g.e.*, s.135.

3. Moğol İlhanlı Dönemi İran'ında Farsça Tarih Yazım Geleneği

XIII. yüzyıl İran tarihçiliği yerel tarih yazıcılığında önemli bir yol kat etmiş, bu dönemde şehir tarihçiliği gelişmiştir. Gurluların yıkıldığı yıl olan 612/1217 de İbn İsfendiyâr tarafından yazılan *Tarih-i Taberistan* adlı eser, bu tarz çalışmalara bir örnektir. Eser bu döneme kadarki Horasan ve Orta Asya ülkelerinin tarihlerine ait bilgileri ihtiva eder. Bu eser Edvard Brown'nın tashihi ve Muhammed Kazvini'nin çabaları ile yayınlanmıştır. Fakat daha sonra Abbas İkbâl eserin tüm nüshalarını görmüş, eksik ve karışık olduğunu söylemiş, iki asıl nüshadan yanlışsız bir şekilde yeniden tashih ederek yayınlamıştır.³²

Cevami'ul Hikayat Levami'ul Rivayat adlı eser bu dönemde yazılmış bir diğer kaynaktır. Hârezmşahlar ve Azerbaycan Atabeklerinin ortadan kalktığı bir dönemde (625/1226-628/1229) yazılmıştır. Önemli bir eserdir. 568/1173 Buhara doğumlu olan Muhammed Ovfi bu eserini Kubace Şah'ın emri ile yirmi beş bapta derlemiştir.³³ Eser iki binin üzerinde farklı konuları içeren hikâyelerle doludur. Eserde Moğol öncesinde hüküm süren devlet toplulukları yer alır. Birinci bapta Peygamberler, evliyalar ve hâkimler gibi toplumun önemli şahsiyetlerinin ahvallerine yer verilmiştir. İkinci bapta genel anlamda ahlaki hususlardan bahsedilmiş, insanların taşınması gereken iyi huylar konu edilmiştir. Üçüncü bölümde de kötü huylar anlatılmıştır. Dördüncü bölümde deniz ve karada yaşayan ilginç yaratıklardan ve bazı harikuladeliiklerden bahsedilmiştir. Dili sade olan eserin kaynakları hakkında bilgi maalesef bulunmamaktadır.³⁴

Bu dönemde Orta Asya'da gerçekleşen Moğol katliamları müstesna bir isim tarafından dile getirilmiştir. Yazar eserinde Moğollara karşı gerçekleştirilen mücadeleleri bütün açıklığı ile dile getirmiştir. Bu isim *Muhammed Zeyderi* adıyla meşhur olan Nesa'lı Şihabeddin Ahmet bin Muhammed Bin Ahmet Nesevi (ö.647/1249) dir.³⁵ Onun *Siret'u Celaleddin Menkuberdî* adı taşıyan eseri ise bibliyografik bir çalışmadır. 639/1241 yılında yazılmıştır. Moğol istilasası zamanında Celaleddin Hârezmşah Menkuberdî'nin hizmetinde olan müellif onun Moğollara karşı mücadelelerini büyük bir incelik ve edebi üslupla kaleme almıştır. Bu

³² Baheddin Muhammed Bin Hasan bin İsfendiyar Katib, *Tarih-i Taberistan*, (Tash. Abbas İkbâl), Neşr-i Kelale Haver, Tahran 1366, s.9.

³³ Sadudiddin Muhammed Ovfi, *Cevami'ul Hikayat ve Levami'ul Rivayat*, (Tash. Muhammed Muin), Bahş-i Dovvom, İntişârât-i Danişgah-i Tahran, Tahran 1371, s.2.

³⁴ A. Bayat, *a.g.e.*, s.194.

³⁵ H. Ethe, *a.g.e.*, s. 280, 282.

eser Hârezmşahlar tarihi açısından da değerli eserlerden biri olarak kabul edilir. Ayrıca bölgede yaşayan İsmailîlerle ilgili kıymetli bilgiler içerir. Horasan'da yaşayan Türkmenleri konu edinen eser, Türkmenlerin Moğollarla mücadelelerine yer verir. Eserin aslı Arapça olsa da telif tarihinden kısa bir süre sonra ismi bilinmeyen bir mütercim tarafından Farsçaya çevrilmiştir.³⁶

Moğolların İslam'ı kabulü ile tarih yazıcılığı farklı bir boyut kazanmış, bu dönemde destan ve vakayiname yazımı artmıştır. Bunlar arasında telif edilen en önemli eser Reşiduddin Fazlullah'a aittir. Fakat bu dönemde yazılan ilk tarih kaynağı Atâ Melik Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ* adlı eserdir. Cüveynî, Horasan hükümrânı Emir Orğun Han'ın Divânında kâtiplik yapmıştır. Cüveynî birkaç defa onunla birlikte Moğolistan'ın Karakum bölgesine seyahat etmiş, bu yolculuklar esnasında birçok Türk beyliği ve hanedanı ile karşılaşma fırsatı bulmuştur. Müellifin hedefi, Moğol imparatorluğu tarihini gerçeğe uygun yönleriyle yazmaktır.³⁷ O, eserinde ulemanın dili saydığı Türkçe-Moğolcayı sıkça kullanmış, bu dillerdeki terimlere her fırsatta yer vermiştir. Uygur dilini üstün görmüş, dilin sanatsal yönlerine işaret etmiştir.³⁸ Müellifin en önemli özelliği verdiği bilgileri tarafsız nakletmiş olmasıdır. Yazım dili sadedir. Eserin birinci kısmında Moğolların gelenekleri ve Cengiz yasası, ikinci kısmında Hârezmşahlar dönemi olayları anlatılır. Bu dönem Hülagu'ya kadar ulaşır. Üçüncü kısımda ise İsmailîlerden bahseder. Bu bölüm Hasan Sabbah'ın hayatına dair bilgilerin verildiği en önemli bölümlerden biridir.³⁹ Eser, 654/1257 yılı olaylarıyla son bulur. Eser Reşiduddin ve Vassâf tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Bu üç bölüm üç ayrı cilt halinde Tahran'da yayınlanmıştır.⁴⁰

İran Atabeklerinin son bulduğu yıla rastlayan bir tarihte Firuzkuh'da dünyaya gelen Minhâceddin Ebu Ömer bin Muhammed Cüzcanî (ö.686/1288), dönemin bir diğer müstesna tarihçisidir. Babası Sistan'da, Gurlular zamanında kadılık yapmıştır. O ise Multan medreselerinde bir süre hocalık yapmıştır. Umumi İslâm tarihi niteliğindeki *Tabakat-ı Nâsırî*

³⁶ Nureddin Muhammed Zeyderi Nesevi, *Sirey-i Celaleddin ya Tarih-i Celali, Reis-i Divan-i İnşay-i Sultan Celaleddin Mengiberni*, (terc. Muhammed Ali Nasih), (be Kuşş-i Halil Hatib Rehber), İntişârât-i Sa'di, Tahran 1366, s.29.

³⁷ A. Bayat, *a.g.e.*, s.150.

³⁸ Alauddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangoşa*, (Be Himmet-i Muhammed Ramazani), Çaphaney-i Haver, Tahran 1337, s.4.

³⁹ Çengiz Cihangoşay-i Cüveynî, *Tarih-i Hârezmşah Hasan Sabbah*, (Be Kuşş-i: Halil Hatib Rehber), İntişârât-i Mehtab, Tahran 1382, s.31.

⁴⁰ Ata Melik Cüveynî, *Tahrir-i Nov ez Tarih-i Cihangoşa*, (Tash. Mansur Servet), Emir Kebir Tahran, 1362, s.24.

adlı eserini 659/1261 de tamamlamıştır. Gazneliler, Gurlular, Selçuklular ve Harezmşahlar tarihini anlattığı eseri, Moğol istilâsını anlatan kaynaklar arasında özel bir öneme sahiptir. Mâverâünnehir tarihini ihtiva eden bölümler orijinaldir. Bu eser aynı zamanda Gurlular tarihinin en önemli kaynağı olarak kabul edilir.⁴¹ Eser yirmi üç baptan oluşur. Sade bir dille yazılmış, Moğolca kelimeler sıkça kullanılmıştır.⁴²

İran Atabeklerinin son yıllarını görmüş ve kaydetmiş olan Nasreddin Abdullah bin Ömer Beyzavî (ö.685/1286) bu dönemde yaşayan ve Tebriz'de ölen bir diğer tarihçidir. Kendisi Şiraz Şafililerindedir. O, büyük bir hanedan olan Beyzavî hanedanlığına mensuptur. *Nizâmü't Tevârih* adlı eserini Moğol Abakan zamanında 674/ 1275'de telif etmiştir.⁴³ Orgun Han'ın muhabbetine mazhar olmuştur. Eser kısa ve faydalı bir umumi tarihtir. Birinci bapta insanlık tarihinden başlamış, Hz. İsa ve Yunan filozoflarına değinmiş, ikinci bapta Sâsânileri anlatmış, üçüncü bapta halifeler ve peygamberlerin hayatına değinmiş, dördüncü bapta Saffarilerden Moğollara yani 674/1275 yılına kadarki olayları kaydetmiştir. Bu eser İran hanedanları konusunda oldukça önemsenmiştir.⁴⁴ Özellikle de İran Atabegleri (684/1285) ve Büyük Lor Atabekleri (627/1230) hakkında verdiği bilgiler çok önemlidir.⁴⁵

Tarihçiliğin İlhanlı ve Timurlu devleti desteği ile geliştiği bu dönemde yaşayan bir diğer tarihçi de Nişabur Şafililerinden olan Nasreddin Hüseyin bin Muhammed İbn Bibi el-Müneccime (ö. 684/1285) dir. O, Anadolu Selçukluları tarihi olarak bilinen *Evamir'ul Alaiyye fil Umur-i Alaiyye'yi* adlı eserini Farsça olarak yazmıştır.⁴⁶ Eseri az sayıdaki Anadolu Selçukluları kaynaklarından biridir. Bu eser daha çok *Selçuknâme* veya *Tarih-i İbn Bibi* olarak bilinir. Eser Alâeddin Keykubad dönemini ayrıntıyla anlatır. Yazar eserini Alâeddin Cüveynî'ye sunmuştur. Kendisi Anadolu Selçuklu devleti azasındandır. Sultan Celaleddin Menkîberdi'nin Divân kâtibi olarak görev yaptığı sırada birçok belge ve bilgiyi elinde bulundurmuştur.⁴⁷ Bu sebeple eseri ilk elden kaynaklar arasında gösterilmiştir.⁴⁸

⁴¹ A. Bayat, *a.g.e.*, s.148.

⁴² S.Râvendî, *a.g.e.*, s.2.

⁴³ Gazi Nasreddin Beyzavi, *Nizam'ut Tevârih*, (Be Kuşes-i Mir Haşim Muhaddis), Mavgufat-i Mahmud Efşar, Tahran, 1382, s.20.

⁴⁴ R. Şeşen, *a.g.e.*, s. 162.

⁴⁵ A. Bayat, *a.g.e.*, s.140.

⁴⁶ Hüseyin bin Muhammed İbn Bibi, *Evamir'ul Alaiyye fil Umur-i Alaiyye*, (Tashih: Necati Lugal -Adanan Sadık Erzi), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1957, s.5.

⁴⁷ Muhammed Cevad Meşkûr, *Ahbar-i Selacuge-i Rum, ba İhtimam-i. ba Metn-i Kamil-i Muhtasar-i Selçuk Nâme-i İbni Bibi*, İntişârât-i Kitapfuruş-i Tahran, Tebriz 1350, s.6.

⁴⁸ Cevad Meşkûr tarafından 1350 de Tahran'da yayınlanmıştır. A. Bayat, *a.g.e.*, s. 109.

Farsça yazılan eserlerin zirve yaptığı bir dönem olan İlhanlılar döneminde artık saray kâtiplerinin yazmış olduğu muhtasar eserler yerine, umumi tarih kitapları kaleme alınmaya başlanmıştır. Böylece bu devirde bir önceki döneme ait tarih anlayışında köklü değişiklikler yaşanmış, yeni bir tarz oluşturulmuştur. Bu tarzın simgesi haline gelen isim, Hacı Reşiduddin Fazlullah Hemedânî (ö.718/1318)'dir.⁴⁹ Kendisi meşhur bir tarihçi ve aynı zamanda bir tabiptir. Moğol/İlhanlı hükümetinde Abakan Han'ın baştabibi olarak görev almıştır.⁵⁰ Kısa sürede zenginleşmiş, dönemin zenginleri arasına girmiştir. 710/1310 yılında Gazân Han'ın emriyle *Câmiu't-Tevârih* adlı meşhur eserini kaleme almıştır.⁵¹

İlhanlılar dönemi Tebriz, medeniyetlerin birleştiği küçük bir merkez, milletlerarası bir saha haline gelmiştir.⁵² *Câmiu't-Tevârih* İlhanlılar döneminin başyapıtı sayılır.⁵³ İsmaililer konusunda Fars dilinde yazılmış en iyi kaynak olarak gösterilir. Hatta ilk umumi Farsça tarih olarak da kabul edilir. Müellif eserinde zaman zaman resmî belgelerden faydalanmış, bunlardan bazılarının metnini olduğu gibi kaydetmiştir. Tarihi rivayetlerde doğruluğu esas almış, kaynaklarını çeşitlendirmiş, İsmaili kaynaklara da atıf yapmıştır.⁵⁴ Eser *Tarih-i Efrenc, Payan ve Gayasire, Tarih-i Sulguriyan-i Fars, Tarih-i Uygur, Tarih-i İsmailiyan* adları ile dört ayrı cilt halinde Tahran'da yayınlanmıştır.⁵⁵

Moğol İlhanlı tarihçilerinden bir diğeri Şeref lakaplı Şiraz asıllı Şihabeddin Abdullah b.Fazlullah Vassâf'dır. Kendisi Fars hâkimidir.⁵⁶ Hacı Reşiduddin Fazlullah aracılığı ile Gazan Han ve Olcayto katında ilgi görmüş, 712/1312 yılında 34 yaşında Sultaniye'de meşhur eseri *Tecziyetü'l Emsâr ve Tecziyetü'l Âsâr*'i Olcayto'ya sunmuştur. *Târih-i Vassâf* adı da verilen bu eseri ona yeni bir ün kazandırmış ve bundan böyle Vassaf'ul Hazret diye anılmaya başlamıştır. Eser 656-672/1258-1318 yılları arasındaki Moğol tarihini anlatır. Beş bölümden

⁴⁹ Reşiduddin Fazlullah Hemedani, *Cami'ut Tevârih der Tarih-i Moğol*, (Tash. Behmen Kerimi), İntişârât-i İkbâl, Tahran 1362, 1:5.

⁵⁰ Reşiduddin Fazlullah Hemedani, *Ahval ve Asar-i Reşiduddin Fazlullah, Vezir Tabib ve Muverrih-i İrani, be Muasebet-i İntigad ve Meclis-i Tahgigi-yi ve İlmi Derbarey-i Ahval ve Asar-i U*, İntişârât-i Tahran, Tebriz 1348, s. 3.

⁵¹ Reşiduddin Fazlullah Hemedani, *Cami'ut Tevârih*, (Tashih: Muhammed Tagi Danişpeju ve Muhammed Muderrisi Zencani), İntişârât-i İlmi ve Ferhengi, Tahran 1381, s.11.

⁵² Haşim Recebzade, *Ayin-i Keşverdari der Ahd-i Reşiduddin Fazlullah Hemedani, Muteveffa 718 hicri*, Bica, Tus, 2535, s.29.

⁵³ R. Hemedani, *Cami'ut Tevârih der Tarih-i Moğol*, 1:5.

⁵⁴ R. Hemedani, *a.g.e.*, s.11.

⁵⁵ Reşiduddin Fazlullah Hemedani, *Cami'ut Tevârih, Tarih-i Efrenc, Payan ve Gayasire*, (Tash. Muhammed Ruşen), Miras-i Mektub, Tahran 1384, s.21; R.Hemedani, *Cami'ut Tevârih*, s.12; Reşiduddin Fazlullah Hemedani, *Cami'ut Tevârih(Tarih-i Uygur)*, 718 hicri, (Tashih: Muhammed Ruşen), Miras-i Mektub, Tahran 1374, s.27; Reşiduddin Fazlullah Hemedani, *Cami'ut Tevârih, Tarih-i İsmailiyan*, (Tash. Muhammed Ruşen), Miras-i Mektub, Tahran 138, s.6.

⁵⁶ A. Bayat, *a.g.e.*, s.226.

oluşur. Bahadır Han dönemini kapsar. Eser tarih edebiyat ve sanat alanında oldukça önemlidir. Olayların şiirle anlatıldığı bu eseri okuyanın, edebiyata ilgisi olması gerektiğini vurgulayan yazar, aksi takdirde eserin kendisine hiçbir fayda sağlamayacağını ifade eder.⁵⁷ Eserdeki divan terimleri Moğolca kullanılmıştır. Moğollar dönemi tarımsal faaliyetler eserde geniş yer tutar. İlhanlı yönetimi altındaki Fars, Kirman, Şebankare bölgelerinin tarihi coğrafyası ile ilgili muazzam bilgiler ihtiva eder.

Dönemin yerel tarihçilerinden Yezd asıllı Nasır Münşi Nasreddin Umdet'ül Mülk Yezdi, Kirman Karahıtay devleti kâtiplerinden Umdet'ül Mülk Müntehabuddin Münşi Yezdi'nin oğludur. Kendisi de babası gibi Olcayto'nun padişahlığı sırasında 693/1293 Divân kâtipliği görevinin başına getirilmiştir. Yazarın 619-713/1223-1314 yılları arasında yaşayan Karahıtay padişahlarını ve Kirman ahvalini ele aldığı *Simt'ul Ula lil Hadret'ul Ulya* adlı eser, bir başvuru kaynağı sayılır. Yazar Olcayto ve Ebu Said'in hükümetleri döneminde görev yapmış, bu eseri de ikisi adına kaleme almıştır. Eserine 715/1315 yılında başlamış ve 716/1317 yılında bitirmiştir.⁵⁸ 1328/Şemsi tarihinde İranlı tarihçi Abbas İkbâl tarafında Tahran'da basılan tashihte, bu değerli kaynak için Hâce Şihabeddin Ebu Said'in *Tarih-i Şahi*'sinin kaybolan zeyli denilse de bu eserin apayrı bir kaynak olduğu daha sonradan anlaşılmıştır.⁵⁹ Yazarın diğer bir eseri 725/1324 yılında kaleme alınan *Tarih-i Vüzera'dır*. Bu eser *Nesaim'ul Ezhar Min el Letaim'ul Ahbar* adıyla da anılmaktadır. Eserde müellifin ismi zikredilmese de onun Umdet'ül Mülk Yezdi olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰ Tarihçi eserinde kendi dönemine kadar iyi bir "vezirler tarihi" yazılmadığını, eserinin bu konudaki eksikliği gidereceğini ifade etmiştir. O, hem dilde hem de vezirlerin şerh-i halinde mübalağadan kaçınmamıştır. Eserin tek eksikliği Deylemi ve Büveyhî vezirlerinin zikredilmemiş olmasıdır. Buna karşın Gazneli ve Selçuklu vezirleri uzun uzun anlatılmıştır. Bu iki önemli kitabın dışında müellifin *Durret'ul Ahbar* adlı bir diğer kitabı da bulunmaktadır. Bu eser 730/1329 da Hâce Reşiduddin Fazlullah'ın oğlu Giyaseddin Muhammed'e ithaf edilmiştir.⁶¹

İlhanlı dönemi kaynaklarının en önemli numunelerinden sayılan *Târih-i Olcayto*, Maveraünnehr'de bulunan Gaşan adlı şehrin sakinlerinden biri tarafından yazılmıştır. Bu

⁵⁷ Abdul Muhammed Ayeti, *Tahrir-i Tarih-i Vassaf*, Pejuheşgah-i Ulum-i İnsani, Tahran 1383, s.3.

⁵⁸ Nurettin Münşi Kirmani, *Simt'ul Ulya li Hazret'ul Ulya, der Tarih-i Garahetaiyan-i Kirman der 710 -720 gameri neveste*, (Tash. Abbas İkbâl, Tahte Nazar-i: Muhamemd Gazvini), Esatir, Tahran 1328, s.2.

⁵⁹ M. Kirmani, *a.g.e.*,s.11.

⁶⁰ A. Bayat, *a.g.e.*,s.217.

⁶¹ Nasreddin Münşi Kirmani, *Nesaim'ul Ezhar Min El Letaim'ul Ahbar, der Tarih-i Vuzera*, , 725 hicri, (Tash. Mir Celaleddin Hüseyini Urmevi Muhaddis), Danişgah-i Tehran, Tahran 1338, s.9.

tarihçi Ebul Kasım Abdullah bin Muhammed Gaşani'dir. Bu eser Olcayto'nun Şiiliği kabul etmesini ve bu dönemdeki mezhepsel değişimi anlatan bir başyapıttır. Kitap günlük şeklinde hazırlanmıştır.⁶² 717/1318 yılı olaylarına kadarki dönemi içine alır. Mukaddime, makale ve hatime şeklinde düzenlenmiştir. Müellifin *Zübdet'ü et-Tevârih ve Arayis'ül Cevahir* adlı iki eseri daha mevcuttur.⁶³

783/1382 yılına kadar hüküm süren Âli Kert hükümeti nezdinde bir süre görev yapan Seyf bin Muhammed Herevi, 681/1282 Herat'da doğmuştur. O, uzun bir dönem Melik Fahrettin Kert hizmetinde çalışmış, Moğolların ülkeyi yıktığı sırada hapse düşmüştür. Eserini 708-729/1308-1328 yılları arasında yazmış, Melik Gıyaseddin Kert'e ithaf etmiştir. Bu eser *Tarih-nâme-i Herat* ya da *Tarih-i Seyfi* adlarıyla da bilinmektedir. Eser devlet belge ve bilgilerinden istifade edilerek kaleme alınmıştır. Herat tarihi için kayda değer kaynaklardan biridir. Müellif bu meşhur eserini 720/1320 yılında telif etmiştir. Yazarın ifadelerine göre iki buçuk yılda tamamlanmıştır.⁶⁴ Eserin en önemli yanı içeriğinde gerçeklikten uzak hiç bir rivayete yer verilmemesidir. Dönemin bütün dil özelliklerini taşır. Eserde daha çok dönemin savaşları, savaşçıların kahramanlıkları, kalelerin işgali, sultanların asker ve halka karşı tavırları gibi konular ele alınır. Bu anlatı okuyucunun gözünde adeta bir tarih sahnesi gibi canlandırılır. Moğol hükümetine karşı düşmanlığın sert ifadelerle eleştirildiği bu eser Türkçe, Moğolca, Rumca kelimelerle doludur. Yazar kitabında Cüveynî ve Fazlullah Hemedanî'nin eserlerinden sıkça faydalanmıştır.⁶⁵

Meşhur tarihçi Safiuddin bin Ali bin Tabatabai İbn Tagtaga'nın (ö. 709/1309) eseri *Munyet'ul Fudala* da burada zikredilmeden geçilemeyecek önemli bir İlhanlı tarihi kaynağıdır. Bu eser Arapça olsa da yazarın ölümünden hemen sonra Farsçaya tercüme edilmiştir. Mütercimi Tebriz-Beylegân'lı Hinduşah Nahcevanî bin Abudllah bin Sencer'dır. Şemseddin Cüveynî ve Abakan'ın Divân kâtipliğini yapan mütercim, 724/1323 yılında kitaba birçok ilavede bulunmuş, bu yeni eserine ise *Tecarib'us Selef* adını vermiştir. Bu eserin dili oldukça sadedir.

⁶² Ebul Kasım Abdullah bin Muhammed Gaşani, *Tarih-i Olcayto, Tarih-i Padişahiy-i Said Gıyassuddunya ve Din-i Olcayto, Sultan Muhammed Tayyibullahi Mergadehu*, (Be İhtimam-i Mihem Hembeli), İntişârât-i İlm-i ve Ferhengi, Tahran 1384, s.10.

⁶³(Yazar bilinmiyor), *Sultan Muhammed Hudabende Olcayto ve Teşeyyu-i İmami der İran, be Zamimey-i Risaley-i Fevayid-ı Olcayto*, Kitaphaney-i Tahassus-i Tarih-i İslam, Kum 1380, s.3.

⁶⁴ Seyf bin Muhammed Seyfi Herevi, *Pirastey-i Tarih-nâme-i Herat*, (be Kuşş-i Muhammed Asıf Fikret), Bunyad-i Movgufat-i Mahmud Efşar, Tahran 1381, s.15.

⁶⁵ S. Herevi, *a.g.e.*, s.16.

Bu dönemde yaşayan ‘‘Fahr’’ mahlaslı Ebu Müslim Davud bin Taceddin Ebu'l Fazl Muhammed Benaketî, zaman içerisinde Meliku's Şuera lakabını hak etmiş bir tarihçidir. Şairdir. Seyhun bölgesinde yer alan Benaket şehrinde doğmuştur. Gazan Han'ın yakın adamlarından biridir. Reşiduddin'in tarihini özetleyerek bu esere bir zeyil hazırlamıştır. Bu zeyil 730/1329 yılında tamamlanmış genel bir dünya tarihidir. Eserine *Târih-i Benaketî* adını vermiştir. Yazar devlet adamlarına yakınlığı sebebi ile birçok bilgi ve belge elde etmiş, bunları eserinde kullanmıştır. Eser yaradılıştan 717/1317 yılına yani Ebu Said Han'ın sultanlık dönemine kadardır. Yazar eserinde 701/1301 yılından sonraki olayları, özellikle Gazan Han dönemi hadiselerini teferruatıyla anlatır. Bu bilgiler başka hiçbir kaynaktan bulunmaz.⁶⁶ Eser Çin, Hint, Bizans gibi çağdaş devletlerin tarihine de ışık tutar. Dokuz bölümden oluşur. Az hacimli fakat çok istifade edilen bir tarih kaynağıdır. Yazar eserinde Saalebî, Tabersî, Mesudî gibi tarihçilerin kaynaklarından faydalanmıştır.⁶⁷

İlhanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşamış bir diğer tarihçi de Hamidullah bin Taceddin Mustovfi (ö.750/1349) dir. Kûfe asıllıdır. Hayatını Hemedan şehrinde sürdürmüştür. Soyu meşhur Mustovfi Hanedanlığından gelir. Tarihçi olduğu kadar coğrafyacı da sayılır. Bir süre İlhanlı devlet adamlarından Hacı Reşiduddin'in himayesinde bulunmuş, maliyat divanında görev yapmıştır. 730/1329 da tamamladığı eseri *Tarih-i Gozide*, yaradılıştan Hacı Gıyasedin Muhammed Reşiduddin'in vezirliğine kadarki bilgileri içerir. İran'da hâkim olan hanlıklarla ilgili muhtasar bir eserdir. Ayrıca umumi cihan tarihi sayılır. Eserde İran tarihi, özellikle de Kazvin tarihi detaylı bir şekilde işlenir.⁶⁸ Eserin sade bir nesri vardır. Yazar eserini kaleme alırken *Câmiü't Tevârih* adlı kitabı esas almıştır.⁶⁹

Mecme'ul Ensab adlı eser bu dönemde yazılmış İlhanlı tarihi kaynaklarından bir diğeridir. Fars-Şebankareli asıllı Muhammed bin Hüseyin Şebankareî tarafından yazılmıştır. Müellif aynı zamanda ediptir. Benaketî'nin tarihi gibi bu eser de ağır bir Farsça ile yazılmıştır.⁷⁰ Müellif aynı zamanda Reşiduddin Fazlullah'ın oğlu Hacı Gıyaseddin'in meddahlarından biridir. O, 736/1335 yılında eserini son Moğol padişahı Sultan Ebu Said'e takdim edecekken Ebu Said vefat etmiş, bu sırada Tebriz yağmalanmıştır. Bu yağmada eser

⁶⁶ Benaketi, Ebu Müslim Davud bin Taceddin Ebu'l Fazl Muhammed., *Tarih-i Benaketi, Rovzat'u Ula el Bab fi Marifet'ut Tevârih vel Ensab*, (Tash. Cafer Şuar), Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran 1378, s.6.

⁶⁷ A. Bayat, a.g.e.,s.138.

⁶⁸ Hamidullah Mustovfi, *Tarih-i Gozide*, (Be İhtimam-i, Abdul Hüseyin Nevai), Emir Kebir, Tahran 1381,s.17.

⁶⁹ A. Bayat, a.g.e.,s.160.

⁷⁰ Muhammed bin Ali bin Muhammed Şebankarey-i, *Mecme'ul Ensab*, (Tash. Mir Haşim Muhaddis), Emir Kebir, Tahran, 1376, s.6.

kaybolmuş, kitabı yeniden kaleme almak zorunda kalmıştır.⁷¹ Eser Saffariler tarihinden kendi dönemine kadarki tarihi bilgileri içerir. Özellikle de İlhanlılar tarihi konusunda eşsiz bir kaynaktır.⁷² Bu eserde Şebankare, Hürmüz ve Loristan bölge tarihleriyle ilgili o kadar önemli noktalar bulunur ki Cihangoşa gibi dönemin en önemli kaynağı olan *Mecme'ul Ensab* adlı eserde bile bu kaynaktaki bilgiler yer almaz. Bunun sebebi kendisinin uzun yıllar Fars bölgesinde devlet erkânı ile iç içe yaşamış olmasıyla alakalıdır. Aynı zamanda o, Âli Kert(783/1382), Âli Muzaffer(795/), Âli Çupan (759/1393) ve Serbedaran (788/1387) gibi yerel hükümetlere yakın bir dönemde yaşamıştır.⁷³

İlhanlılar dönemi tarihçileri arasında Şerefeddin Fazlullah Hüseyini Kazvinî (ö.740/1339) vezirlik payesine ulaşmış, Şeref mahlası almıştır. Soyu Kazvin'de meskûn Hüseyinî sâdâtına dayanır. *Tarih-i Mucem* adıyla bilinen *Mucem fi Asar-i Muluk el Acem* adlı eserini, Lor padişahı Nasreddin bin Ahmet Atabek için telif etmiştir. İran'ın eski şahlarının anlatıldığı bu eser Sâsânilerin sonuna kadardır.⁷⁴ Eserin yazarı Vassaf ve benzerleri gibi şair tarihçiler sınıfında yer alır. Yazarın kullandığı edebi üslup, seçtiği Arapça kelime ve ıstılahlar edebiyatta örnek olarak gösterilir. Eseri dil itibarıyla bu gün bile liselerde ders kitabı olarak okutulan örnek bir metindir.⁷⁵

4. Timurlular Dönemi İran'ında Farsça Tarih Yazım Geleneği

Timur devri Farsça tarih kaynaklarına baktığımızda, İlhanlı dönemine nazaran daha kısıtlı bir tarih yazımının gerçekleştiğini görürüz. Bu dönemde iktidara yakın tarihçilerin kaleminden çıkan eserlerden sosyal alanlara ait bilgi edinmek oldukça zordur. Buna paralel olarak şehir tarihçiliği neredeyse başkent Herat'la sınırlı kalmıştır. Timurlu devlet tarihçiliğinin en velut simalarından biri olan ve aynı zamanda Müslüman coğrafyacıların yüz akı sayılan Şihabeddin Abdullah bin Lütfullah Hafız Ebru (ö.833/1430) Herat asıllıdır.⁷⁶ Fakat tarihçi uzun yıllar Zencan'da yaşamış ve burada vefat etmiştir.⁷⁷

⁷¹ M. Şebankarei, *a.g.e.*, s.5.

⁷² A. Bayat, *a.g.e.*, s.180.

⁷³ M. Şebankarei, *a.g.e.*, s. 9.

⁷⁴ Şerefeddin Fazlullah Hüseyin Gazvini, *Mucem fi Asar-i Muluk el Acem*, (Be Kuşş-i Ahmet Futuhi Neseb), Encümen-i Asar ve Mefahir-i İran, Tahran 1383, s.17.

⁷⁵ H. Gazvini, *a.g.e.*, s.21.

⁷⁶ Şihabeddin Abdullah Hafı Hafız Ebru, *Coğrafyay-i Hafız-ı Ebru, Muştemil ber Coğrafyay-i Tarih-i Kirman ve Hurmuz*, (Tash. Sadıg Seccadi), Miras-i Mektub, Tahran 1375-78, 3:31.

⁷⁷ A. Hafız Ebru, *a.g.e.*, c.1, s.17.

Âli Celayir (836/1433) dönemi tarihçilerinden de sayılan Hâfiz-ı Ebru, Şahruh'un emriyle *Zübdetü't Tevârih-i Baysungur* adlı eserini vakayiname tarzında kaleme almıştır. Bu eserinde Olcayto ve Ebû Saîd Bahadır Han devirlerin, yani 703/809-1304-1407 yılları arasında geçen yüz yılı kaleme almıştır. Dönemin iktisadi içtimai vaziyetini aydınlatan bu eser dört cilttir. İlk elden kaynak niteliğindedir.⁷⁸ Eser Baysungur'un şehzadelik dönemi ile son bulur. Eser sade bir dille yazılmıştır. Fars, Horasan ve Kirman Selçukluları tarihine dair kayda değer bilgiler içerir.⁷⁹ Yazarın bu eseri dışında asıl tanınmasına sebep olan kitabı şüphesiz coğrafya kitabı olan *Coğrafya-i Hafız Ebru*'dur. Bu eser tarih kitabından daha meşhurdur.⁸⁰

Öte yandan Timurlular döneminde tarih yazımında ilginç bir gelenek başlamış, yeni bir tarz ortaya çıkmıştır. Bu "Zafernâme" yazma geleneğidir. Bu gelenek Nizâmeddîn Şâmî (ö. 814/1411) tarafından başlatılmıştır.⁸¹ Bu geleneği devam ettiren ikinci eser Timur'un tarih yazmakla görevlendirildiği Nizâmeddin Şamî Yezdî'nin (828/1425) *Zafernâme*'sidir. Bu eserinde Yezdî, Uygurların manzum tarihini kendi kaynaklarına dayanarak kaleme almıştır.⁸² Kitapta tarihi olaylar başlangıçtan Timur devrine kadar getirilmiştir. Tâceddîn Selmânî'nin *Zafernâme*'si ise bu eserin devamı niteliğindedir. *Tarihnâme* adıyla da anılır. Bu kitap oldukça önemli bir Timurlular devri kaynağıdır.⁸³ Horasan ve Türkistan tarihi için vazgeçilmezdir. Eserde Timur'un son saltanat yılındaki faaliyetler ve Timur'un ölümünü müteakip 811/1409 yılına kadarki saltanat mücadeleleri anlatılır.⁸⁴ *Zafernâmeler* geleneği devam etmiş, bu dönem sonrasında da örnekleri görülmüştür.⁸⁵

Timurlular dönemi Fars bölgesinde yazılan ilginç bir eser de Natanzlı tarihçi Muinuddin Natanzî'ye aittir. Şiraz'da telif ettiği ve *Tarih-i Muluk-i Şebankare* adını verdiği bu eser aynı zamanda bir dünya tarihidir. Kitap *Muntahab 'ut-Tevârih-i Muini* olarak da anılır. Timur'un ölümüne kadar geçen tarihi olayları zikreder. Bu eser 817/1414 yılında Herat'ta

⁷⁸ A. Bayat, *a.g.e.*, s.156.

⁷⁹ H. Ethe, *a.g.e.*, s.281.

⁸⁰ A. Hafız Ebru, *a.g.e.*, 1:40.

⁸¹ Hacı Hüseyin Nahcivânî, *Zafernâme-hâ*, Çehel Mesele, (Tash. Yûsuf Hâdim Haşimineseb), Bica, Tebriz 1343, s.118.

⁸² Nizameddin Şami, *Zafernâme*, (tash. Penahi Semnani), İntişârât-ı Bamdad, Tahran 1363, s.6.

⁸³ Nizameddin Şami, *Tâcü's Şami*, *Tarihnâme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

⁸⁴ N. Şami, *Zafernâme*, s.6

⁸⁵ Mevlana Şerefeddin Ali Yezdi, *Zafernâme*, (Tash. Muhammed Abbasi), Müessesesi-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, 1:587; Mirza Gulam Hüseyin Han Efzal'ul Mülk Kirmani, *Zafernâme-yi Azidi*, *Zad'ul Musafir*, (Tash.: Muhammed Rıza Gassabiyan), Ensar, Meşhed 1389; Muellif-i Naşinaht, *Zafernâme-yi Husrevi*, *Şerh-i Hukmrevay-i Seyyid Emir Nasurullah Bahadır Sultan bin Haydar*, 1277 hicri, *Der Buhara ve Semergand*, (Tash. Menuçehr Sütude), (Mukaddime: İsmail Rahmetov), Miras-i Mektub, Tahran 1377.

Şahrüh'a takdim edilmiştir. Tarihçi, İskender bin Ömer hükümetinde fiili görevlerde bulunmuş, bu sebeple tarihi hadiseleri hükümet kanalından, doğrudan aktarmıştır.⁸⁶ Eser her ne kadar *Câmiu't Tevârih'in* bir özeti olarak görülse de, Orta Asya ile ilgili verdiği bilgiler ve eserde kullanılan Çağatay ve Moğolca terimler sayesinde bir başvuru kaynağıdır.

Bu dönemde Herat şehri ile ilgili yazılan Farsça kaynaklardan biri de *Mucmel-i Fasihi* adlı eserdir. Yazar Heratlıdır. Hafî adıyla maruftur. Ahmet bin Muhammed Fasihi Hafî 845/1441 yılında vefat etmiştir. Kendisi bir süre Timurlu devleti hizmetinde bulunmuştur. Eser iki mukaddime ve bir sonuç bölümünden oluşur. Mukaddimedede Hz. Âdem'den bu yana tüm peygamberler anlatılır. İran şahları ve bazı devlet ricalinin sîreti konu edilir. İlk bölümde İslam'ın ilk döneminden hicrete, ikinci bölümde hicretten 845/1441 yılına kadarki olaylar yer alır. Son bölümde ise Herat tarihi anlatılır. Kitap salname şeklinde yazılmıştır. Sade bir dili vardır. Eserin kaynakları elimizde bulunmamaktadır.⁸⁷

Rovzatü'l-Cennât fi Evsâf-i Medinet-i Herat adlı kitap ise Timurlular dönemi Herat'ını anlatan eserlerin bir diğeridir. Tarihçi Herat-İsfizarlı'dır. Muineddin Muhammed İsfizarî 915/1509 yılında vefat etmiştir. Bir dönem Divân-i Risalet'i yöneten tarihçi, eserini Hüseyin Bahadır Han'ın teşvikiyle yazmış, Herat şehrine ait olayları Karakoyunlu devletinin son yıllarına (875/1470) kadar kaydetmiştir. Bu eser IX. asır Fars nesrinin en iyi örneklerinden sayılır. Yirmi altı bölüme ayrılmıştır.⁸⁸

Akkoyunlular zamanında ise Herat dışında yazılan şehir tarihleri arasında *Kitâb-ı Diyarbekriyye* önemlidir. Eser Ebû Bekir Tehrani (ö. 882/1477) tarafından kaleme alınmıştır. Kendisi uzun yıllar devlet yönetiminde yer almış, eserini ise 875/1470 yılında Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e takdim etmiştir. Müellifin bizzat görüp şahit olduğu ve emin kaynaklardan derlediği haberlerden oluşan bu eser, Karakoyunlu ve Akkoyunlu mücadelelerinden bahseden nadir eserlerden biridir.⁸⁹

Timurlular döneminde yazılmış Matla'us *Sa'deyn ve Mecma'ul Bahreyn* adlı eserse Herat asıllı bir tarihçi tarafından kaleme alınmıştır. Kemaleddin Abdürrezzâk es-Semerkindî Timurlu devrinde yetişen birçok âlimi himayesine alan bir ismin, Ali Şir Nevaî'nin yanında

⁸⁶ Muinuddin Natanzi, *Tarih-i Muluk-i Şebankare*, (Tash. Jan Oben), İntişârât-i Kitabfurşiy-i Hayyam, Tahran 1336, s.5.

⁸⁷ A. Bayat, *a.g.e.*, s.199.

⁸⁸ Eser Tahran Üniversitesi tarafından 1338 yılında basılmıştır. Seyyid Hüseyin Müctebevi, *Herat der Ahd-i Teymuriyan*, Neşr-i Merendiz, Danişgah-i Azad-i Nişabur, Nişabur 1389, s.29.

⁸⁹ Ebu Bekir Tehrani, *Kitab-i Diyarbekriyye*, (çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 2001, s.32.

Herat'ta yetişmiştir.⁹⁰ Semerkandî aynı zamanda edip ve meşhur bir mutasavvıftır. Semerkandî, Sultan Hüseyin Baykara hâkimiyeti zamanında 867/1462 yılında Mirza Şahrüh Dergâhî'nin şeyhliğine getirilmiştir.⁹¹ İki ciltten müteşekkil eserinin birinci cildi Sultan Ebû Saîd Bahâdır Han'ın doğumundan (704/1304) Hüseyin Baykara'nın tahta çıktığı yıla (875/1471) kadarki tarihi olaylara yer verir. İkinci cildi ise 807/1404 yılında Timur'un ölümünden sonra Hüseyin Baykara'nın tahta çıkışına kadarki olayları anlatır. Eserde 875/1471 yılına kadar verilen tüm bilgiler bizzat kendinin şahit olduğu olaylara dairdir.⁹² Bu eser Karakoyunlular dönemi için bulunmaz bir kaynaktır. Müellif eserinde Yezdî'nin *Zafernâme*'sinden çokça alıntı yapmıştır. *Matla'us Sa'deyn'nin* Ovfi'nin *Lübab'ul-Elbab* adlı kitabından sonra en önemli Farsça tezkire olduğu söylenir.

Timurlular döneminde yazılan ve içerik açısından en geniş başucu kaynağı *Ravzatü's Safâ fî Sîreti'l Enbiyâ ve'l Mülûk ve'l Hulefâ* adlı eserdir. Mîrhând adıyla maruf olan Muhammed bin Havendşah bin Mahmut (ö.903/1498) bu eserin müellifidir. Kendisi Buhara sâdâtındandır. Ömrünü Herat'ta geçirmiştir. Eserin sayısız yazması vardır. Bu da kitaptan çokça istifade edildiğini işaret eder. Eser yaratılış, peygamberler tarihi, halifeler dönemi, eski İran devletlerini ele alır. Ayrıca umumi bir İslam tarihidir. Türk, Tatar ve Moğol tarihleri, özellikle de Herat tarihi hakkında ansiklopedik bilgiler içerir. Âli Celayir, Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemlerinin de kaynağı sayılır. Kitaptaki tarihi olaylar Sultan Hüseyin Baykara zamanına kadar ulaşır.⁹³

Bu dönemin güçlü simalarından biri de Mîrhând'ın kızının torunu olan Gıyaseddin bin Muhammed Hândmîr (ö.941/1534)'dir.⁹⁴ Tarihçi Şeybek Han ve Şah İsmail'in mücadelelerine şahit olmuş, hayatının büyük bir bölümünü inzivada geçirmiştir. Sonraları Babur'un hizmetinde Agra'ya giden tarihçi, burada Hümayun Şah'ın oğlunun hizmetine girmiştir.⁹⁵ Kendisi Farsça tarih yazım geleneğinin son temsilcilerindendir. Yazar, *Tâc ve Hülasat'ul Ahbar* adlı eserlerinden sonra geniş bir dünya tarihi yazmış, İslâm tarihi konularını da içeren bu eserine *Habîbü's Siyer fî Ahbâr-i Efradi'l Beşer* adını vermiştir.⁹⁶ Kitap Hz. Âdem'le başlar. Eski Yunan hekim ve âlimlerine değinilir. İran ve Arap padişahları ve

⁹⁰ H. Ethe, *a.g.e.*, s.172.

⁹¹ A. Bayat, *a.g.e.*, s.204.

⁹² Kemaleddin Abdurrezzag Semergandi, *Matla'us Sadeyn ve Mecmu'ul Bahreyn*, (Be İhtimam-i Abdülhüseyin Nevai), Pejuheşgah-i Ulum-i İnsani, Tahran 1383, 2:45.

⁹³ A. Bayat, *a.g.e.*, s.216.

⁹⁴ Abdül Hüseyin Nevai, *Rical-i Kitab-i Habib'us Siyer*, Encümen-i Asar ve Mefahir, Tahran, 1379, s.42.

⁹⁵ A. Bayat, *a.g.e.*, s.170.

⁹⁶ A. Ethe, *a.g.e.*, s.282.

hanedanlıklarından bahsedilir. Hz. Muhammet, halifeler dönemi, Emeviler ve Abbasiler anlatılır. İran'da kurulan yerel hükümetlerden bahsedilir. Cengiz Han'dan sonra Türklerin ve Moğolların ahvalin anlatılır. Timurlular dönemi eserde geniş bir şekilde incelenir. Şah İsmail Safevî'nin ölüm yılı olan 930/1524 senesi olaylarının anlatıldığı kısım ise eserin en orijinal kısımlarından biridir. Yazar Mîrhand'ın eserinden faydalanmıştır. Yazarın diğer eserleri *Hulasat'ul Ahbar fi Beyan-i Ahval'ul Ahyar*, *Hümâyunnâme* ve *Destûrü'l-Vüzerâ'* dır.

Sonuç

Ortaçağ'da İran'da başlayan ve bu çağın sonuna kadar devam eden Farsça tarih yazım geleneği zamanla kökleşmiş, Arapça kaynakları geride bırakarak eşsiz ve orijinal eserler vücuda getirmiştir. Bu geleneğin ürünü olan eserler çağın tarih ve coğrafyasını aydınlatır, kültür ve medeniyetine ışık tutar niteliktedir. Öte yandan bu eserler Ortaçağ Türk-İslam tarihi kaynakları açısından da oldukça önemlidir. Bu değerlendirme yazısında öncelikle Ortaçağ'da İran dışında yaşamış ve eserlerini Arapça olarak kaleme almış İranlı tarihçiler kısa bir şekilde tanıtılmıştır. Ardından Selçuklu öncesi ve sonrası eserlerini Farsça olarak kaleme alan tarihçiler incelenmiştir. Bunun dışında Moğol-İlhanlı dönemi ve Timurlular dönemi tarihçileri ve eserleri tanıtılmaya gayret edilmiştir. Bu makale daha çok kaynakların bilinmeyen yönlerine işaret etmeyi amaçlamıştır. Alanda uzun zamandır yenilenmeye muhtaç bazı bilgiler vermiş, eserlerin yenilenen baskılarına atıf yapmıştır.

Kaynaklar

(Yazar bilinmiyor), *Sultan Muhammed Hudabende Olcayto ve Teşeyyu-i İmami der İran, be Zamimey-i Risaley-i Fevayid-i Olcayto*, Kitaphaney-i Tahassus-i Tarih-i İslam, Kum 1380.

(Yazar bilinmiyor), *Tarih-i Sistan., Telif der hudud-i 445-722 hicri*, (Tash. Muhammed Tagi Melik Şueray-i Bahar), İntişârât-i Muin, Tahran 1381.

ABDULCELİL, A., *Tarih-i Edebiyat-i Arab*, Emir Kebir, Tahran 1376.

AŞTIYANİ, A. ve AKİLİ, B., *Tarih-i İran Pes ez İslam, Dovrey-i Pehlevi*, Neşr-i Nâmek, Tahran 1380.

AYETİ, A., *Tahrir-i Tarih-i Vassaf*, Pejuheşgah-i Ulum-i İnsani, Tahran 1383.

AZİZULLAH, B., *Şinasayi-i Menabi ve Meahiz-i Tarih-i İran ez Ağaz ta Silsiley-i Safeviye*, Emir Kebir, Tahran 1383.

BASFORS, E., *Tarih-i Sistan ez Ameden-i Taziyan ta Berameden-i Dovlet-i Saffariyan*, (Terc. Hasan Enuşe), Emir Kebir, Tahran 1377.

BENAKETİ, M., *Tarih-i Benaketi, Rovzat'u Ula el Bab fi Marifet'ut Tevârih vel Ensab*, (Tash. Cafer Şuar). Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran 1378.

BEYHAKİ, Ebul Fazl Muhammed bin Katib, *Tarih-i Beyhakî, Tarih-i Mesudi Maruf be Tarih-i Beyhakî*, (Tash. Said Nefisi), İntişârât-i Kitaphaney-i Senai, Tahran 1319.

BEYHAKİ, Ebü'l-Hasan Zahirüddin Ali b. Zeyd b. Muhammed., *Lübabü'l-ensâb ve'l-elkab ve'l-a'kab*, (Tahk. Seyyid Mehdi Recai), Ayetullah Mar'aşi, Kum 1990.

BEYZAVİ, Gazi Nasreddin, *Nizam'ut Tevârih*, (Be Kuşuş-i Mir Haşim Muhaddis), Mavgufat-i Mahmud Efşar, Tahran 1382.

BİRETİLS, Y., *Tarih-i Edebiyat-i Farsi ez Dovran-i Firdovsi ta Ahd-i Selçukiyan*. (Terc. Sirius İzedi), İntişârât-i Hirmend, Tahran 1374.

CAFERİYAN, R., *Menabi Tarih-i İslami*, İntişârât-i Ensariyan, Kum 1382.

CERFADEGANİ, Ebu Şeref Nasih bin Zafer., *Tercüme-yi Tarih-i Yemini, be İnzimam-i Hatimeyi Yemini ya Havadis-i Eyyam*, (Tash. Cafer Şuar), İntişârât-i İlmi ve Ferhengi, Tahran 1374.

CUVEYNİ, Alaüddin Ata Melik, *Çengiz Tarih-i Hârezmşah Hasan Sabbah*, (Be Kuşuş-i Halil Hatib Rehber), İntişârât-i Mehtab, Tahran 1382.

CUVEYNİ, Alauddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangoşa*, (Be Himmet-i Muhammed Ramazani), Çaphaney-i Haver, Tahran, 1337.

Cuveyni, Ata Melik, *Tahrir-i Nov ez Tarih-i Cihangoşa*, (Tash. Mansur Servet), Emir Kebir, Tahran 1362.

CUVEYNİ, Mueyyidduddevle Muntehabiddin Bediğ Atabek, *Kitab-i Atabet'ul Ketebe, Mecmuy-i Murasilat-i Divân-i Sultan Sencer*. (Tash. Muhammed Gazvini ve Abbas İkbâl), Şirket-i Sehami, Tahran 1329.

Danişnâme-i Cihan-ı İslam, ‘‘Tarihniğari’’, Tahran 1380, S.95-185.

DEMİR, M., ‘‘İslam Ortaçağ’ında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı’’, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.34, 2007, s.255-265.

ETHE, H., *Tarih-i Edebiyat-i Fars*, (Terc. Rızazade Şafak), Bunyad-i Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran 1351.

GAFANİ, M., *Şerh-i Hal ve Asar-i İbn Mukaffa, Nohostin Danişmend-i İran-i ki Kitabhay-i Hoday-i Nâme ve Kelile ve Dimne ra ez Zeban-i Pehlevi be Arabi Tercüme Kerd*, (Telif. Abbas Ali Uteymi), İntişârât-i Ferhi, Tahran 2535.

GAŞANİ, Ebul Gasım Abdullah bin Muhammed, *Tarih-i Olcayto, Tarih-i Padişahiy-i Said Gıyasuddunya ve Din-i Olcayto*. (Be İhtimam-i Mihen Hembeli), İntişârât-i İlm-i ve Ferhengi, Tahran 1384.

GAZVİNİ, Şerefeddin Fazlullah Huseyn, *Mucem fi Asar-i Muluk el Acem* (Be Kuşş-i Ahmet Futuhi Neseb), Encümen-i Asar ve Mefahir-i İran, Tahran 1383.

GERDİZİ, Ebu Said Abdulhay bin Zahhak bin Mahmud, *Zeyn'ul Ahbar*, (Rahim Rızazade Melik), Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferheng, Tahran 1384.

GUMİ, Ebü'r-Reca Necmeddin, *Tarihü'l-Vüzerâ*, (Be Kuşş-i Muhammed Taki Dânişpejû), Müessese-i Mütalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, Tahran 1363.

GÜNALTAY, Ş., *İslam Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler, İslam'da tarih ve Müverrihler*. (Haz.Yüksel Kanar), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.

HAFIZ EBRU, Şihabeddin Abdullah b.Abdurreşit, *Zübdetü't Tevârih*. (Tash. Seyyid Cevadi), Vizaret-i Ferhang, Tahran 1372.

HAFIZ EBRU, Şihabeddin Abdullah Hafî, *Coğrafyay-i Hafız-ı Ebru, Muştemil ber Coğrafyay-i Tarih-i Kirman ve Hurmuz*, Cild-i Sevvom, (Tash. Sadıg Seccadi), Miras-i Mektub, Tahran 1375.

HANLERİ, Z., *Hasanek-i Vezir ez Tarih-i Beyhakî*, Emir Kebir, Tahran 1972.

HEMEDANİ, Reşdiuddin Fazlullah, *Ahval ve Asar-i Reşiduddin Fazlullah, Vezir Tabib ve Muverrih-i İrani, be Muasebet-i İntigad ve Meclis-i Tahgigi-yi ve İlmi Derbarey-i Ahval ve Asar-i U*, İntişârât-i Tahran, Tebriz 1348.

HEMEDANÎ, Reşiduddin Fazlullah, *Câmi'ut Tevârih*, (Tash. Muhammed Tagi Danişpeju ve Muhammed Muderrisi Zencani), İntşarat-i İlmi ve Ferhengi, Tahran 1381.

HEMEDANÎ, Reşiduddin Fazlullah, *Câmi'ut Tevârih der Tarih-i Moğol, Reşiduddin Fazlullah el Vezir İmaduddevle Ebul Hayr bin Muveffaguddovle Ali*, (Tash. Behmen Kerimi), İntişârât-i İkbâl, Tahran 1362.

HEMEDANÎ, Reşiduddin Fazlullah, *Câmi'ut Tevârih(Tarih-i Uygur)*,718 hicri, (Tash. Muhammed Ruşen), Miras-i Mektub Tahran 1374.

HEMEDANÎ, Reşiduddin Fazlullah, *Câmi'ut Tevârih, Tarih-i Efrenc, Payan ve Gayasire*, (Tash. Muhammed Ruşen), Miras-i Mektub, Tahran 1384.

HEMEDANÎ, Reşiduddin Fazlullah, *Câmi'ut Tevârih, Tarih-i İsmailiyan*, (Tash. Muhammed Ruşen), Miras-i Mektub, Tahran 1387.

HEREVÎ, Seyf bin Muhammed Seyfi, *Pirastey-i Tarihnâme-yi Herat*, (Be Kuşş-i Muhammed Asif Fikret), Bunyad-i Movgufat-i Mahmud Efşar, Tahran 1381.

İBN BİBÎ, Huseyn bin Muhammed, *Evamir'ul Alaiyye fil Umur-i Alaiyye*, (Tash. Necati Lugal -Adanan Sadık Erzi), Cild-i Evvel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957.

İRANMENEŞ, M., *Şerh ve Tahlil-i İgd'ul Ulya li Movgufi'il Ağla*, İntişârât-i İttılaat, Tahran 1384.

İSFAHANÎ, Ebu Saadat Esad bin Abdulgahir Şefruye, *Matla'us Sabahateyn ve Mecmu'ul Fasahateyn*, (Tahk. Sadıg el Huseyni el Eşkeveri), Neşr-i Pejuheşgah-i Ulum-i İnsani, Tahran 1385.

İSFİZARÎ, Muhammed bin Abdullah Herevi, *Ravzat'ul Cennat fi Mediney-i Herat*, (Tash. Seyyid Muh. Kazım İmam), Danişgah-i Tehran, Tahran 1338.

İŞPULER, B., *Tarih-i İran der Gurun-i Nohsotin-i İslami*, (Terc. Meryem Mir Ahmedî), İlmi ve Ferhengi, Tahran 1377.

KATİB, Baheddin Muhammed Bin Hasan bin İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, (Tash. Abbas İkbâl), Neşr-i Kelale Haver, Tahran 1366.

LEMPTON, A., *Seyr-i der Tarih-i İran Ba'dez İslam*, (Terc. Yakup Arjend), Emir Kebir, Tahran 1381.

MEŞKÛR, M., *Ahbar-i Selacuge-i Rum, ba İhtimam-i ba Metn-i Kamil-i Muhtasar-i Selçuk Nâme-yi İbni Bibi*, İntişârât-i Kitapfuruş-i Tahran, Tebriz 1350.

MİR AHMETÎ, M. ve VERHERAM, G., *Kitab Şinasiy-i Movzu-i Tarih-i İran*, İntişârât-i Mehrdad, Tahran 1362.

MUCTEBEVÎ, S., *Herat der Ahd-i Teymuriyan*, Danişgah-i Azad-i Nişabur ve Neşr-i Merendiz, Nişabur 1389.

MUNŞİ KİRMANİ, Nasreddin, *Nesaim 'ul Ezhar Min El Letaim 'ul Ahbar der Tarih-i Vuzera 725 hicri*. (Tash. Mir Celaleddin Huseyni Urmevi Muhaddis), Danişgah-i Tehran, Tahran 1338.

MUNŞİ KİRMANİ, Nurettin, *Simt 'ul Ulya li Hazret 'ul Ulya, der Tarih-i Garahutaiyan-i Kirman der 710-720 Gameri Neveşte*. (Tash. Abbas İkbâl), (Tahte Nazari Muhamemd Gazvini), Esatir, Tahran 1382.

MUSTOVFİ, Hamidullah, *Tarih-i Gozide*, (Be İhtimami Abdul Huseyn Nevai), Emir Kebir, Tahran 1381.

NAHCIVÂNÎ, Hacı Hüseyin, *Zafernâme, Çehel Mesele* (Be Kuşes-i Yusuf Hadim Haşimineseb), Tebriz 1343.

NATANZİ, Muinuddin, *Tarih-i Muluk-i Şebankare*, (Tash. Jan Oben), İntişârât-i Kitabfurşiy-i Hayyam, Tahran 1336.

NERŞÂHİ, Ebu Bekr Muhammed bin Caferi, *Tarih-i Buhara*, (Terc. Ebn Nasr Ahmet bin Muhammed bin Nasr el Gubavi ve Muhammed bin Zefr bin Omer), (Tash. Muderris Rezevi), İntişârât-i Tus, Tahran 1363.

NESEVİ, Nureddin Muhammed Zeyderi, *Sirey-i Celaleddin ya Tarih-i Celali, Reis-i Divân-i İnşay-i Sultan Celaleddin Mengiberni*, (Terc. Muhammed Ali Nasih), (Be Kuşes-i Halil Hatib Rehber), İntişârât-i Sa'di, Tahran 1366.

NEVAİ, A., *Rical-i Kitab-i Habib 'us Siyer*, Encümen-i Asar ve Mefahir, Tahran 1379.

NİŞABURİ, Hacı İmadeddin Zahuriddin, *Selçuk Nâme, ba Zeyl-i Selçuk Nâmey-i Ebu Hamid Muhammed bin İbrahim 599 hicri*, Neşriyyat-i Kelale Haver, Tahran 1332.

OVFİ, Sadudiddin Muhammed, *Cevami 'ul Hikayat ve Levami 'ul Rivayat*, (Tash. Muhammed Muin), Bahş-i Dovvom, İntişârât-i Danişgah-i Tahran, Tahran 1371.

ÖZGÜDENLİ, O., "Tarih" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.40, TDV Yayınları, Ankara 2011, s.66-77.

RAVENDİ, Muhammed bin Ali Süleyman, *Kitab-ı Rahat 'us Sudur ve Ayet 'us Surur der Tarih-i Ali Selçuk*, (Tash. Muhammed İkbâl), Kitabfuruşy-i Ali Ekber İlmi, Tahran (Tarihsiz)

RECEBZADE, H., *Ayin-i Keşverdari der Ahd-i Reşiduddin Fazlullah Hemedanî Muteveffa 718 hicri*. İntişârât-i Tus, Tahran 2535.

REVAGİ, A., "Nagd-i ber Tarih-i Gerdizi", *Mecelley-i Danişgah-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani, Zemimey-i Şomarey-i Yek*, Danişgah-i Tahran, C.18, Tahran 1350, s.259-278.

SECCADİ, S., "Tarihniğari", *Dâiret'ül Mearif-i Bozorg-i İslami*, XIV, 302-322.

SEMERGANDİ, Kemaleddin Abdurrezzag., *Matla 'us Sadeyn ve Mecmu 'ul Bahreyn*, Defter-i Evvel, (Be İhtimam-i Abdülhüseyn Nevai), Pejuheşgah-i Ulum-i İnsani, Tahran 1383.

SEMNANÎ, P., *Zafernâme*, İntişârât-ı Bamdad, Tahran 1363.

SPULER, B., "İran Tarihçiliğinin Gelişimi", (çev. Mustafa Demir), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.134, İstanbul 2001.

SPULER, B., *Tarih-i İran der Gurun-i Nohsotin-i İslami*, (Terc. Meryem Mir Ahmedî), İlmi ve Ferhengi, Tahran 1377.

ŞAMÎ, Nizameddin, *Tacü's Selmânî, Tarihnâme*. (Çev. İsmail Aka), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

ŞAMÎ, Nizameddin., *Zafernâme*, Tashih Penahi Semnani, İntişârât-ı Bamdad, Tahran 1363.

ŞEBANKAREYÎ, Muhammed bin Ali bin Muhammed., *Mecme'ul Ensab*, (Tash. Mir Haşim Muhaddis), Emir Kebir, Tahran 1376.

ŞEŞEN, R., *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, Başlangıçtan XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar*, İsar Vakfı, İstanbul 1998.

ŞUAR, C., *Gozidey-i ez Tarih-i Belami ve Sefernâme-yi Nasır Husrov*. Danişgah-i Peyam-i Nur, Tahran 1372.

TAUER, F., *Timurlular Devrinde Tarihçilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1965.

TİHRANÎ, Ebû Bekir, *Kitab-ı Diyarbekriyye*. (çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

TUSÎ, Hacı Nizamulmülk, *Siyasetnâme*, (Be Kuşş-i Cafer Şuar), Emir Kebir, Tahran 1385.
